

Олександр ЛИСОДУД,
доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук

Сергій ХАРИТОНОВ,
доцент кафедри кримінального права № 2 Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук

Рівень, структура та наслідки необережних злочинів

Необережні злочини є складовою частиною загальної злочинності і включають передбачені кримінальним законодавством злочини, вчинені у результаті злочинної самовпевненості чи злочинної недбалості.

Ці злочини в сучасних умовах вчиняються у багатьох сферах діяльності людини: на виробництві при роботі з машинами, механізмами та іншим устаткуванням підвищеної небезпечності; при експлуатації різноманітних транспортних засобів; у господарській діяльності під час виконання будівельних, вибухових та інших небезпечних для людини та навколишнього середовища робіт; при поводженні з небезпечними для здоров'я людини матеріалами і речовинами; при використанні й освоєнні природного середовища; у медичній і ветеринарній практиці; у різних сферах управлінської діяльності; у домашньому господарстві громадян при користуванні технікою побутового призначення тощо.

Тобто коло необережних злочинів досить велике, і визначити їх рівень досить складно. Тим паче, що і їх перелік постійно змінюється залежно від криміналізації діянь. Наприклад, у Кримінальному кодексі (КК) України 1960 р. на момент його введення в дію 44 склади злочинів передбачали необережну форму вини; у 1985 р. їх було вже 54, а на момент втрати Кодексом чинності — 62. У новому КК України на сьогодні таких складів злочинів 71*.

* Включено як злочини, що вчиняються тільки з необережності, так і ті, що вчиняються як умисно, так і з необережності.

Даних же щодо рівня необережних злочинів у кількісних показниках сучасна статистика не містить. По-перше, офіційна статистика не розмежовує злочини за формою вини, а по-друге, деякі складні злочинів передбачають вчинення злочину як навмисно, так і з необережності (наприклад, ст. ст. 267, 320, 419 чинного КК України та ін.), і тому навіть кваліфікація злочину не завжди може вказати на форму вини. Крім цього, багато необережних злочинів (порушення вимог законодавства про охорону праці, службова недбалість, певна частина злочинів проти довкілля та ін.) характеризуються високим коефіцієнтом латентності і, зрозуміло, до статистичної звітності не потрапляють.

Результати ж вибіркового кримінологічних досліджень свідчать про те, що кількість необережних злочинів з року в рік зростає. Якщо в 60-х роках минулого століття питома вага необережних злочинів у СРСР (у тому числі в Україні) становила приблизно 5%, то в 80-х роках вона вже досягла 12%¹. Окремі автори зазначають, що в сучасній Україні питома вага необережних злочинів у структурі виявленої злочинності становить вже 16–17%². Російські ж кримінологи у зв'язку з прийняттям нового КК РФ та зміною соціально-економічної обстановки в країні прогнозують збільшення кількості необережних злочинів у структурі злочинності вже до 20%³. Можна також прогнозувати, що й в Україні цей показник буде у подальшому зростати.

Слід зазначити, що структура необережних злочинів також змінилася. Виходячи з запропонованої ще в 70-х роках П. Дагелем структури необережних злочинів за сферою діяльності людини⁴, яка видається найбільш вдалою та актуальною й понині, згідно з чинним КК України їх можна розподілити наступним чином:

1) необережні злочини, вчинені у сфері дії або використання технічних засобів, машин, механізмів та інших джерел підвищеної безпечності. До цієї групи слід віднести ті злочини, за яких необережні дії особи при-

зводять до виходу техніки з-під контролю цієї особи. Це – злочини проти безпеки руху та експлуатації різних видів транспорту: залізничного, водного, повітряного, автомобільного (ст. ст. 276, 286, 287 КК України); проти безпеки виробництва: порушення вимог законодавства про охорону праці (ст. 271 КК України), порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах (ст. ст. 272, 273 КК України) та деякі ін.;

2) необережні злочини, вчинені у сфері професійної діяльності людини. Це, як правило, – злочини, якими шкода заподіюється у результаті неналежного виконання або невиконання особою своїх професійних обов'язків, встановлених спеціальними правилами, як-от: неналежне виконання медичним, фармацевтичним або іншим працівником своїх професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини (ст. 131 КК України), порушення обов'язків щодо охорони майна (ст. 197 КК України), порушення правил охорони довкілля та робіт у природній сфері (значна частина злочинів, передбачених розділом VIII КК України), порушення правил поведіння з небезпечними матеріалами та речовинами (ст. ст. 267, 320, 326 КК України), розголошення державної таємниці або втрата документів, що містять державну таємницю (ст. ст. 328, 329 КК України), та ін.;

3) необережні злочини, вчинені під час виконання посадових або управлінських функцій. Це такі злочини, як службова недбалість (ст. 367 КК України), певна частина військових злочинів (наприклад, недбале ставлення до військової служби – ст. 425 КК України) та деякі злочини проти довкілля;

4) необережні злочини, вчинені у сфері побуту: вбивство через необережність (ст. 119 КК України), тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 128 КК України), зараження вірусом імунодефіциту люди-

ни чи іншої невиліковної хвороби або венеричною хворобою (ст. ст. 130, 133 КК України), необережне знищення або пошкодження майна (ст. 196 КК України), недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів (ст. 264 КК України), порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки (ст. 270 КК України) та деякі ін.

За видами злочинів, як переконають попередні дослідження, у структурі необережних злочинів традиційно переважають злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобілів і інших механічних транспортних засобів, які становлять близько 75% усіх необережних злочинів. Близько 9–15% припадає на службову недбалість, 3–5% — на порушення законодавства про охорону праці, 3–4% — на вбивство через необережність та тілесні ушкодження⁵. Решта — це порушення спеціальних норм і правил, які призводять до аварій, катастроф, пожеж та інших техногенних катаклізмів, що виникають у результаті безвідповідального ставлення посадових та інших осіб до виконання своїх професійних чи службових обов'язків.

Сучасних же даних щодо структури необережних злочинів за видами нам віднайти не вдалося, але з великою вірогідністю можна говорити, що питома вага окремих необережних злочинів у їх загальній структурі значно змінилася і надалі буде змінюватися. Це пов'язано не тільки з прийняттям нового КК України і розширенням переліку складів злочинів, що передбачають необережну форму вини, а й з постійним розвитком виробничої і технічної інфраструктури, подальшою механізацією й автоматизацією виробництва, впровадженням нових сучасних технологій тощо.

Офіційна статистика не містить також вичерпних даних про розмір шкоди, якої завдають необережні злочини суспільству та державі, тому будемо оперувати лише деякими оприлюдненими відомостями стосовно правопорушень в окремих сферах людської діяльності, які досить часто вчиняються з необережності.

Наприклад, згідно з опублікова-

ними даними в Україні за останні 30 років тільки на виробництві було травмовано близько 4 млн осіб, тобто постраждав кожен третій працівник, зайнятий у виробничій сфері. За цей час загинуло майже 100 тис. працівників, з них понад 70% — люди віком до 40 років, які могли б принести ще чимало користі суспільству⁶. У 1998 р. на виробництві травмовано 50,8 тис. осіб, у тому числі понад 1,5 тис. — смертельно; у 1999 р. 39,8 тис. громадян постраждало від нещасних випадків та близько 1,4 тис. — загинуло⁷; у 2000 р. майже 35 тис. працівників було травмовано, з них більш як 1,3 тис. — смертельно.

Зменшення останнім часом кількості загиблих та потерпілих на виробництві пов'язане, в першу чергу, із зменшенням кількості осіб, зайнятих на виробництві, а не з поліпшенням умов праці та техніки безпеки: за даними Держкомнаглядохоронпраці України, на виробничих об'єктах експлуатується понад 800 тис. машин і механізмів, які не відповідають вимогам безпеки; близько 9 тис. виробничих споруд — аварійні, в них щодня перебуває понад 37 тис. працівників; майже 80% основних виробничих фондів не відповідають нормативним актам про охорону праці та є фізично зношеними.

Тільки у 2000 р. Держкомнагляд-охоронпраці на 154 тис. підприємств і об'єктів виявив понад 2 млн порушень вимог нормативних актів про охорону праці⁸. У спеціальній літературі зазначається, що ризик стати жертвою нещасного випадку або постраждати від профзахворювання в Україні у 5–8 разів вищий, ніж у розвинутих країнах⁹.

Серед галузей народного господарства за кількістю смертей на робочому місці сумнозвісним лідером є вугільна промисловість. Слід зазначити, що Україна серед провідних країн світу посідає десяте місце з видобутку вугілля, а за кількістю загиблих на шахтах — одне з перших. Але, незважаючи на істотне скорочення протягом останнього десятиріччя обсягів видобутку вугілля та чисельності працівників, рівень аварійності та смертельного травматизму не

зменшився. За цей час у підземних виробках сталося 38 вибухів газу та пилу, 78 спалахів метану, 1512 газодинамічних явищ, 1376 завалів гірничих виробок, 702 підземні пожежі¹⁰. За 10 років, які були піддані аналізу Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, у цій галузі загинуло майже 3,5 тис. осіб:

- 1990 р. — 306;
- 1991 р. — 301;
- 1992 р. — 445;
- 1993 р. — 376;
- 1994 р. — 417;
- 1995 р. — 341;
- 1996 р. — 342;
- 1997 р. — 282;
- 1998 р. — 360;
- 1999 р. — 295)¹¹.

2001 р. приніс загибель ще 295 шахтарів, а 2002 р. (станом на 1 серпня) внаслідок численних аварій на шахтах “Україна” ДХК “Селідовугілля”, “Ювілейна” ДХК “Павлоградвугілля”, ОП “Шахта імені Засядька” та ін. об’єктах забрав життя ще 187 гірників¹². Найбільшою кількістю постраждалих останнім часом відзначаються також підприємства металургійної, машинобудівної, хімічної промисловості, сільське господарство та сфера будівництва¹³.

За даними Головного управління Державної пожежної охорони МВС України, за останнє десятиріччя (1991—2000 рр.) лише на об’єктах, підконтрольних органам державного пожежного нагляду, сталося понад 480 тис. пожеж, на яких загинуло майже 20 тис. осіб, полум’ям знищено 99,2 тис. будівель та 11,9 тис. одиниць різної автотехніки¹⁴. У середньому в Україні останніми роками щомісяця виникає близько 3 тис. пожеж, понад 60% з них — у містах і селищах міського типу¹⁵.

Протягом 1995—2001 рр. в Україні також сталося 260 тис. дорожньо-транспортних пригод, унаслідок яких загинуло 41,2 тис., а отримало поранення різного ступеня тяжкості — 284,7 тис. осіб¹⁶. Останнім часом в Україні щодня на дорозі гине більш як десять осіб, більш як 80 отримують ушкодження різного ступеня тяжкості (у 13 тис. 769 дорожньо-транспортних випадках, які сталися у пер-

шому півріччі 2002 р., загинуло 2 тис. 299 та отримало поранення 15 тис. 40 осіб)¹⁷. Щорічно майже 2 тис. дорожньо-транспортних пригод трапляється з вини водіїв, які перебувають у стані алкогольного сп’яніння; в результаті цих ДТП гине понад 200 і отримує травми понад 2,5 тис. осіб¹⁸.

Достеменно сьогодні не відомо, скільки саме із зазначеної вище кількості фактів мали своїм підґрунтям дійсно злочинну необережну чи умисну поведінку, а скільки — стали результатом незлочинного випадкового заподіяння шкоди.

Стосовно дорожньо-транспортних пригод О. Мойсюк вказує, що питома вага діянь, які містять ознаки злочинів проти безпеки дорожнього руху, від усіх дорожньо-транспортних пригод становить 43,5%¹⁹. Стосовно всіх інших — невідомо.

Крім зазначеного, наслідками необережних злочинів є і збитки від аварій та катастроф на залізничному, водному, повітряному, трубопровідному транспорті, які останнім часом помітно почастішали і спричиняють значні людські жертви, знищення або пошкодження майна, природного середовища.

На нашу думку, слід погодитись з висновками деяких науковців і практиків, які твердять, що шкода від необережної злочинності в цілому значно більша, ніж шкода, заподіяна умисними злочинами, особливо, коли це пов’язано з найбільшою цінністю — життям людини. Є дані, що майже дві третини випадків заподіяння фізичної шкоди (загибель людей), яка виникає в результаті вчинення злочинів, трапляються через необережність²⁰. А інколи навіть неможливо визначити сумарну шкоду від того чи іншого необережного злочину — наприклад, від злочинів проти довкілля, коли заподіюється невідновна шкода тваринному чи рослинному світу, землі, надрам, водним або морським організмам.

Таким чином, можна констатувати, що кримінологічна характеристика злочинів, що вчиняються з необережності, в цілому є несприятливою, і вже настав той час, коли держава, крім боротьби з усталеними формами злочинності, мусить приділити належ-

ну увагу й запобіганню необережним злочинам.

Для того, щоб розробити певні заходи запобіжного характеру, необхідно, насамперед, здійснити предметні кримінологічні дослідження багатьох видів необережних злочинів, узагальнити їх результати і надати працівни-

кам правоохоронних органів, зокрема — органів прокуратури, відповідні рекомендації і пропозиції. Тим паче, що цього вимагає і Комплексна програма профілактики злочинності на 2001—2005 роки, затверджена Указом Президента України від 25 грудня 2000 р. № 1376/2000.

¹ Див.: *Квашис В. Е.* Преступная неосторожность: Социально-правовые и криминологические проблемы. — Владивосток, 1986. — С. 38.

² Див.: *Литвак О.* Криминологія необережності // *Право України.* — 1998. — № 3. — С. 35.

³ Див.: *Криминология / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Г. М. Миньковского.* — М., 1998. — С. 443; *Криминология / Под ред. В. Н. Бурлакова, В. П. Сальникова.* — СПб., — С. 455.

⁴ Див.: *Дагель П. С.* Неосторожность: Уголовно-правовые и криминологические проблемы. — М., 1977. — С. 18—20.

⁵ Див.: *Криминология и профилактика преступлений / Под ред. А.И. Алексеева.* — М., 1989. — С. 396.

⁶ Див.: *Лановенко І. П., Мельник П. В.* Кримінальна відповідальність за порушення правил охорони праці в умовах формування в країні підприємницького сектора економіки / *Боротьба зі злочинністю у сфері підприємницької діяльності (кримінально-правові, криминологічні, кримінально-процесуальні та криміналістичні проблеми).* — Харків, 2001. — С. 96.

⁷ Див.: *Карпачова Н. І.* Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: Перша щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. — К., 2000. — С. 276.

⁸ Див.: *За аналізом дія // Закон і бізнес.* — 2001. — 17—23 лютого.

⁹ Див.: *Ткачук С.* Охорона праці в Україні — важливий напрям національної політики // *Бюлетень законодавства і юридичної практики України.* — 1999. — №12. — С. 8.

¹⁰ Див.: *Програма підвищення безпеки праці на вугільних шахтах, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 6 липня 2002 р. № 939 // Офіційний вісник України.* — 2002. — № 28. — Ст. 1318.

¹¹ Див.: *Карпачова Н. І.* Вказ. праця. — С. 278.

¹² Див.: *Лісовенко М.* Кам'яновугільна пастка // *Урядовий кур'єр.* — 2002. — 5 вересня.

¹³ Див.: *Національна програма поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на 2001—2005 роки, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1320 // Офіційний вісник України.* — 2001. — № 42. — Ст. 1884.

¹⁴ Див.: *Доманський В. А.* Захист від пожежної небезпеки — справа державного значення // *Урядовий кур'єр.* — 2001. — 27 вересня.

¹⁵ Див.: *Криминология / За заг. ред. О. М. Джужи.* — К., 2002. — С. 300.

¹⁶ Див.: Там само.

¹⁷ Див.: *Для ДСП кожна пора року гаряча // Урядовий кур'єр.* — 2002. — 2 серпня.

¹⁸ Див.: *Єдиний вихід — посилити відповідальність // Урядовий кур'єр.* — 2001. — 6 листопада.

¹⁹ Див.: *Мойсюк О. М.* Віктимологічна профілактика порушень правил безпеки дорожнього руху (ст. 215 КК України): Автореф. — К., 1999. — С. 8.

²⁰ Див.: *Дагель П. С.* Вказ. праця. — С. 23.

Рекомендовано до друку кафедрою криминології і кримінально-виконавчого права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого